

**Karmacsi Zoltán – Márku Anita szerk.,
Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században
Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye**

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézet. Ungvár, 2009. 180 l.

Az utóbbi esztendőben az ukrainai, közelebről kárpátaljai történelem miatt nemcsak a nyelvészek körében, hanem a legszélesebb közvéleményben is a kisebbségi nyelvhasználatot, a magyar tanítási nyelvet, a nyelvi homogenizációra törekvő nyelvpolitikát érintő kérdések sora vetődött fel. Számos alkalommal került sor ezeknek a kérdéseknek, aggályoknak a megfogalmazására, a kisebbségeket, elsősorban a magyar kisebbséget negatív értelemmel érintő intézkedések bírálatára. Több oldalról közelítve a témához vetették fel, mondták el, írták le politikusok, nyelvészek, jogászok, pedagógusok kételyeiket, ellenvéleményüket.

A beregszászi II. Rákóczi Ferenc Főiskola az egyik legújabb határon túli magyar nyelvű felsőoktatási intézmény, amelynek feladata kisebbségi körülmények között a magyar nyelvű tanárképzés, értelmiség-nevelés és az annak színvonalas tudományos háttérét megteremtő kutatás tervezése, irányítása, eredményeinek közzététele. A főiskolán, elsősorban az ott létrehozott Hodinka Antal Intézetben folyó, egyre magasabb szintű, kárpátaljai magyar nyelvű (elsősorban kétnyelvűséggel, nyelvpolitikával, anyanyelvoktatással, nyelvjárásokkal kapcsolatos) szociolingvisztikai és dialektológiai kutatásokról szóló beszámolókkal, híradásokkal évek óta rendszeresen találkozunk a hazai és nemzetközi tanácskozáson, konferenciákon, kiadványokban.

„Nyelv, azonosság-tudat és anyanyelvi nevelés szoros kapcsolata... különösen élesen vetődik fel a XXI. századi globalizálódó világban” olvassuk a főiskola szervezte nemzetközi tudományos tanácskozás előadásait tartalmazó kötet szerkesztői előszavában. A minden esztendőben megrendezendő Rákóczi Napok 2009. évi „Nyelv, identitás, anyanyelvi nevelés” című konferenciájának célja „közelebb kerülni ahhoz, hogy a Kárpát-medencében a nyelvi tolerancia, a más nyelvek és nyelvváltozatok tisztelete és megbecsülése legyen a jellemző”.

Az ismertetendő kötetben a „Nyelv, identitás, anyanyelvi nevelés” konferencia résztvevői, kutatók, gyakorló pedagógusok előadásokban jórészt a Kárpátalján kialakult helyzetet, annak okait, előzményeit és megoldási lehetőségeit elemzik, a nemzetközi tudományos élet eredményeire is támaszkodva, utalva.

A szerzők többségükben a beregszászi főiskolához kötődnek, de szlovákiai, délvidéki és néhány magyarországi kutató is található közöttük. A legtöbben egy-egy konkrét kutatás munkálatairól, tapasztalatairól számoltak be, elsősorban az oktatás, az iskola felől vizsgálva az anyanyelvhasználat, identitás problémáját, de néhány távolabbi terület (pl. a gyermekirodalom) is képviseltette magát. Az előadások többnyire a probléma komplexitását hangsúlyozzák, jobbra kiemelve egy-egy nézőpontot, OROSZ ILDIKÓ, BEREGSZÁSZI ANIKÓ és CSERNICSKÓ ISTVÁN általánosabb kérdéseket tárgyalnak.

OROSZ ILDIKÓ, a II. Rákóczi Ferenc Főiskola elnöke meglehetősen kemény hangon számol be az ukrainai oktatáspolitikai kisebbségekkel szemben megnyilvánuló diszkriminatív vonásairól. Már az előadás címe: „Bolognai rendszer – balkáni módszer” is utal arra, hogy ugyan Ukrajna is csatlakozott a bolognai folyamathoz, de azt a saját, az európai szemlélettel szemben álló, nemzetállami ideológiájának logikája szerinti homogenizáláshoz hivatkozási alpnak használja fel. Az ukrainai kisebbségi közoktatásról adott történeti áttekintés után, melyhez a szerző táblázatokban részletes, számszerű adatokat csatol, azt emeli ki, hogy a rendszer- és országváltozás lehetővé tette az anyanyelvű oktatás előretörését, megerősödését, mivel a kárpátaljai magyarság erős identitása a többszöri ország- és államnyelv-váltás következtében elsősorban az anyanyelvre épül – ezt a lendületet törik meg azok a rendelkezések, amelyek 2007-től a kisebbség oktatásában az anyanyelv használatát drasztikusan korlátozzák. A rendelkezések eltörlését, illetve módosítását tartja szükségesnek, hogy magyar nyelven lehessen emelt szintű érettségi vizsgát tenni, a magyar diákoknál a magyar nyelv és irodalom érettségi eredménye számítsaon, vagy ha ez nem fogadható el, akkor senkinél ne vegyék figyelembe a nyelv és irodalom vizsgát, valamint hogy az egyetemi-főiskolai magyar szakon, a magyar tanítók és óvodapedagógusok képzésében részt vevők számára tegyék kötelezővé az emelt szintű magyar érettségit. Felhívja a figyelmet arra, hogy a leggyengébb láncszem a magyar oktatásban a szakképzés, ezt feltétlenül fejleszteni szükséges. Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni, hogy a magyar közoktatás rendszerének fenntarthatóságához feltétlenül biztosítani kell a magyar nyelv használatának lehetőségét, jogát az élet minden területén.

BEREGSZÁSZI ANIKÓ „Anyanyelv-oktatás additív/hozzáadó szemléletben – a magyar nyelv tanterve” című előadása azt a sarkalatos problémát elemzi, amely nem csupán a kisebbségben élő népcsoportok anyanyelv-oktatásában jelentkezik. Módszertani szemléletváltást tart szükségesnek a magyar nyelv tanításában, mivel a felcserélő szemlélet helyett a hozzáadó, azaz a tanulók alapnyelvének lerombolása és újjáépítése helyett a standard nyelvváltozatot a meglévő mellé tanító módszer alkalmazását tartja követendőnek. Hangsúlyozza, hogy nem egyszerűen grammatikát kell tanítani, hanem a standard változat grammatikáját, és az oktatás célja, feladata megértetni, hogy az egyes nyelvváltozatok nyelvészeti szempontból egyenértékűek, de társadalmi megítélésük és használati körük, szerepük eltérő. Éppen ezért azt kell felismernünk (és felismertetnünk), hogy az egyes beszédhelyzetekben melyikük használata helyénvaló.

CSERNICSKÓ ISTVÁN az ukrán nyelvpolitikában az utóbbi években megfigyelhető jelenségekről szólva az egész országban érvényesíteni kívánt negatív tendenciák okát, magya-

rázatát a keleti országrész orosz nyelvűségében és politikai különállásában látja, amit az ukránok mindenképpen meg akarnak változtatni, a nemzetállam kialakítását megvalósítandó a nyelvi uniformizálást is eszközként használva. Számadatokkal alátámasztva mutatja ki, hogy eltérés tapasztalható az anyanyelv, a nemzetiség és a tanulási nyelv arányai között, így többen tanulnak ukránul, mint ahányan ukrán anyanyelvűek, de kevesebben, mint az ukrán nemzetiségűek, oroszul kevesebben tanulnak, mint ahányan orosz anyanyelvűek, de jóval többen, mint ahányan orosz nemzetiségűek, a többi nyelv (így a magyar) esetében pedig az előzőkhöz képest jóval kisebb számban használják az adott tanítási nyelvet. A felsőoktatásban az ukrán nyelv használatát akarják megkövetelni. CSERNICKÓ felsorolja azokat az intézkedéseket, amelyek egyértelműen ebbe az irányba mutatnak (pl. oktatók alkalmazási feltételei, tankönyvek, előadások, szakdolgozatok, diplomamunkák védeleme ukrán nyelven, külföldiek számára kötelező ukrán nyelvű előadások stb.) – a hivatalos szemlélet szerint mindez a kisebbségek érdekeit képviseli. Az anyanyelvi oktatás meghatározó szerepét abban látja, hogy az anyanyelv megtartása és a nemzeti azonosságtudat fennmaradása közötti szoros kapcsolat megerősítéséhez segítséget nyújt.

HÍRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA a kárpátaljai magyarság erős identitását hangsúlyozza, amely az államtól független, regionális kötődés, benne a szimbólumokká formálódott elemek meghatározó szerepet játszanak. Következtetéseit a Hodinka Antal Intézetben 2003 óta folyamatosan épített adatbázis felhasználásával fogalmazza meg, Ugyancsak ennek az adatbázisnak az alapján vizsgálja a kódváltást magyar–ukrán–orosz nyelvi viszonylatban MÁRKU ANITA, elemelve a kontextuális, a metaforikus és a szituatív kódváltás jellemzőit, megállapítva, hogy lényegében az adatközlők mindegyike képes a szituáció változására kódváltással reagálni.

KARMACSI ZOLTÁN kétnyelvű gyermekek körében vizsgálta a kódváltás eseteit, rámutatva, hogy a nyelv elsajátítása nagy erőfeszítést jelent a gyermek számára, mivel a legtöbb családban nincs kidolgozott nyelvhasználati stratégia, ami segítséget nyújthatna a nyelv megtanulásában. A gyerekek családon belüli nyelvhasználatát befolyásolja a téma, a nyelv-választás és a kommunikációban részt vevő személy nyelvismerete is.

BÁTYI SZILVIA a kárpátaljai általános iskolások bilingvizmusának pszicholingvisztikai vonatkozásait vizsgálja ötszáz adatközlővel végzett szóasszociációs próba alapján. A mentális lexikon alakulásában, rendeződésében a település típusát, az iskola nyelvét, a családi hátteret (így a szülők iskolai végzettségét) látja leginkább meghatározónak.

A magyarországi kutatók közül LENGYEL ZSOLT is szóasszociációs vizsgálat eredményéről számol be. A magyar hívószóra 2006-ban adott válaszokat gyakorisági és tematikus szempontból veti össze ÚJVÁRI KLÁRA 1985-ös vizsgálatának adataival, megállapítva, hogy a szó hosszú időn keresztül változatlan alapjelentéssel bír, míg a tematikus változatok körében sokkal nagyobb a változás, a politikai struktúra hatása növekszik, de visszaszorul pl. a foglalkozás jelentősége.

A tannyelv választásának problémáját többen is érintik, kimondottan ezzel a kérdéssel két kutató is foglalkozik. SÉRA MAGDOLNA szülőkkel Beregszászon és Munkácson készített mélyinterjúk alapján állít fel főbb motívumcsoportokat, amelyekben a rejtett kompenzáció, a társadalmi mobilitás, a magas szintű tudás megszerzésének igénye, a rejtett megfelelési kényszer és a nyelvtudás megszerzése játszik szerepet. MOLNÁR ANITA azt vizsgálta az ukrán érettségi kötelezővé tételének ismeretében, hogy a tannyelv-választás hogyan befolyásolja az identitást, illetve a nyelvválasztást. 2006-ban 593 adatközlő nyelvhasználati kérdő-

íve alapján állapítja meg, hogy a magyar iskolába járók 95%-a magyarnak, míg az ukrán vagy orosz nyelven tanulók 53%-a ukránnak, orosznak vagy vegyes nemzetiségűnek vallotta magát. A szerző kiemeli, hogy az oktatás nyelve erős befolyással bír a situációkhoz kötött nyelvhasználatra, hangsúlyozva a kutatók felelősségét a szülők iskola-, illetve tannyelv-választásának segítésében.

Többen foglalkoznak az idegen nyelv tanulásának problémájával, ebbe a kategóriába sorolva az államnyelv ukránt és más, elsősorban a nyugati (angol, német) nyelveket is.

FERENC VIKTÓRIA arról számol be, hogy a rendszerváltás után létrejöttek a kisebbségi magyar felsőoktatási intézmények, amelyek működését sokan kételkedve figyelték, 2004-ben fogalmazódott meg a kérdés, hogy nem ellentétes-e a magyar kisebbségi oktatás a kisebbség érdekeivel, hiszen talán így lehetetlenné válik a kisebbségek megfelelő érvényesülése a többségi nyelvet használókkal szemben. A gyakorlat megmutatta, hogy a magyar kisebbség megmaradását az oktatás úgy segítheti, ha az anyanyelv (mint tannyelv) alapján nyugvó képzés során felkészíti (nyelvoktatás keretében) a diákokat az integrációhoz szükséges államnyelv és egy nyugati nyelv ismeretére. E cél megvalósítását azonban nehezíti, hogy nincs egységes módszereket alkalmazó nyelvoktatási koncepció, a tanárok nyelvtudása sem kielégítő, hiányoznak a kétnyelvű, magasan kvalifikált szakemberek, ezért a középiskolákból az egyetemekre, főiskolákra kerülő hallgatók minimális nyelvtudással rendelkeznek.

FÁBIÁN MÁRTA és HUSZTI ILONA beregszászi középiskolások körében végzett vizsgálatról számol be. HUSZTI ILONA az államnyelv ismeretét, használatát elemzi, rendszerezi az otthoni nyelvhasználaton túl az ukrán nyelvhasználati színtereit. Megállapítja, hogy bár a magyar identitás általában erős, de a hatalom nyelve az ukrán, ezért a szülők számára nagy dilemmát jelent, hogy melyik nyelvet válasszák gyermekük tanítási nyelvül. A nyelvtanulásban a család és a saját tapasztalat látszik a legfőbb motiváló tényezőnek.

FÁBIÁN MÁRTA az angol és az ukrán nyelv tanulásához fűződő attitűdökről ír. Az elévített kísérlet eredménye megmutatja, melyik nyelven képesek a diákok leginkább aktivizálni tudásukat, hogyan működik a rövid távú memóriájuk a nyelvek vonatkozásában, illetve választ kapunk arra a kérdésre, hogy miért tanulják az idegen nyelveket. Bár mindkét nyelvet képesek eredményesen tanulni, mégis az angolt önként, belső indítatásból, az ukránt viszont főleg kötelességből tanulják.

A német nyelv oktatásával kapcsolatos tapasztalatairól számol be LECHNER ILONA, kiemelve, hogy a kommunikációra kell a nyelvoktatásban helyezni a hangsúlyt, módszertani megújulásra van szükség ahhoz, hogy mérhető szintű nyelvismeretre tegyenek szert a diákok. Általános tapasztalat, hogy az idegen nyelvek tanulását könnyebbnek és szimpatikusabbnak tartják az ukránénál, az utóbbiból szerzett nyelvvizsgát viszont az újabb rendelkezések kötelezővé teszik, s ez súlyos oktatáspolitikai problémát jelent a nem ukrán nyelvűek számára.

A nyíregyházi főiskola, a beregszászi főiskolával szoros kapcsolatot fenntartó felsőoktatási intézmény oktatói, P. LAKATOS ILONA és T. KÁROLYI MARGIT saját kutatómunkájuk során gyakran foglalkoznak olyan nyelvhasználati problémákkal, amelyek az ukrán határ innenső oldalán élőket érinti. A kötetben közölt tanulmányukban három időpontban (1996, 2002, 2009) végzett kérdőíves vizsgálatuk eredményéről számolnak be. Közép- és főiskolás hallgatókat kérdeztek a mai magyar nyelvváltozatok mibenlétéről, funkciójáról, presztízséről, a magyar nyelv európai uniós helyzetéről, az egyetemes és kisebbségi magyar standardról, a beszélőközösségek egyes nyelvváltozatokhoz fűződő viszonyáról. Megállapítják, hogy e körben a nemzeti identitás erősnek bizonyult, az európai már jóval kevésbé, a fiataloknál

meghatározó a csoportidentitás, a nyelvjárások stigmatizáltsága az életkor növekedésével csökken, identitásjelölő funkciója viszont erősödik. A nyelvváltozatok közül kimondottan nyelvjárásokkal két szerző foglalkozik. TÓTH PÉTER Homok és Csongor lakosai körében gyűjtötte fel az ÚMNyA. kérdőívét, ennek az anyagnak az MNyA. adataival való összevetése, azaz a változásvizsgálat azt igazolja, hogy a nyelvjárások a korábbi állapothoz képest visszaszorultak, a falu nyelve és nyelvjárása ma már jelentősen eltér az MNyA.-ban közölkéstől, a generációs nyelvhasználati eltérések szembetűnőek. LAKATOS ILONA Kárpátalja 46 iskolájában 1500 diák gondolatait elemzi a nyelvjárásokhoz fűződő viszonyáról, a területi nyelvváltozatok megítéléséről. A válaszok alapján megállapítható, hogy a nyelvjárásoknak általában alacsony a presztízse. A megkérdezettek közül kevesen vállalják, hogy nyelvjárásban beszélnek, de a rejtett presztízsz mégis felfedezhető, az általános hozzáállás nem negatív. A szerző az iskolában látná szükségesnek a szemléletváltást (ezzel csatlakozik a BEREGSZÁSZI ANIKÓ előadásában elhangzottakhoz). MINYA KÁROLY előadásával a nyelvhelyesség megítélése körüli vitához kapcsolódik a kisebbségi körülmények között élőkkel szemben megmutatókozó nyelvi tolerancia, illetve intolerancia jelenlétét kutatva. A regionalitást a műveltséggel azonosító szemléletet, a kategorikus helyes-helytelen, a szituációt figyelmen kívül hagyó éles elhatárolást és a purizmust elítéli, a nyelv identitás-meghatározó voltát tagadó és az anyanyelvhez fűződő viszony bensőségességét, az érzelmek szerepét jelentéktelenné zsugorító véleményekkel szemben foglal állást. A nyelvi tolerancia megvalósulásának feltételét az egymás mellett élő nyelvváltozatok megismerésében és a szituációtól függő megítélésében látja.

A kisebbségi helyzet természetesen nemcsak Kárpátalján, hanem minden határon túli magyar népcsoport életében, nyelvhasználatában hasonló problémákat indukál. A szlovákiai és a délvidéki kutatásokról is olvashatunk beszámolókat a kötetben. TÓTH ERZSÉBET FANNI és MORVAI TÜNDE a közoktatásban is folytatni kívánt kutatása során a Szlovákiában, Csehországban és Magyarországon tanuló felvidéki magyar egyetemisták identitását vizsgálva, 720 kérdőív elemzése alapján arra a következtetésre jut, hogy e diákok nem mindegyike számára egyértelmű a haza fogalma, az országnál kisebb területhez vagy éppen az Európához való kötődés sokuk számára erősebb, mint a saját államhoz. A magyar nyelv jövőjét szülőföldjükön is eltérően ítélik meg: a legnegatívabb értékelés a Magyarországon tanulóktól származik, és az ő szlovák nyelvismeretük a leggyengébb. A magyar nyelv használata családon belül, baráti körben 80%-os, de a felsőoktatásba belépőknél már radikálisan csökken, s további életében az értelmiség nagy része asszimilációra hajlik.

TAKÁCS ZOLTÁN a délvidéki tömbmagyarság és szórvány körében végzett vizsgálat, 1017 szerbiai fiatal kérdőíves kikérdezése eredményéről számol be. A többségi nyelv/államnyelv megítélése eltérő a két csoport körében: a magyar többségű környezetben általában averzió érezhető vele szemben, míg a szórványban a kétnyelvűséget természetesnek tekintik, és a nyelvtanuláshoz általában is pozitívabban viszonyulnak. A második idegen nyelv a legtöbb diák számára az angol, amelynek ismerete (az államnyelv mellett) a karrier alakításához is feltétlenül szükséges. Kárpátaljai kollégáihoz hasonlóan TAKÁCS ZOLTÁN is az oktatási rendszer, a módszerek modernizálásában, a tudatos nyelvtanulásban látja a kisebbségi helyzetben élők nyelvismeretének fejlesztési lehetőségét.

MANDEL KINGA előadásában egy kisebbségen belüli kisebbség identitásörzési stratégiájáról számol be: a Piliscsabán és Csobánkán élő ún. kárpáti romák helyzetét elemzi, megállapítva, hogy hivatalos színtere nincs a kultúra átörökítésének, a nyelvhasználatban a saját

nyelv lassan teljesen visszaszorul, az identitás jelzője többnyire a zene és tánc, ennek tanítása a családban történik.

PUSZTAY JÁNOS arra hívja fel a figyelmet, hogy a különböző államokban élő magyar nyelvvaltozatokban a terminológia, a szaknyelv eltér a központi standardtól, feltétlenül szükséges lenne mielőbb egységesíteni, különösen a közoktatásban szerepet játszó tantárgyak esetében.

P. CSIGE KATALIN hangsúlyozza, hogy a nyelvhasználat színesítéséhez, az anyanyelv gazdagításához szükséges a frazeologizmusok ismerete, az oktatásban erre nagyobb figyelmet kell fordítani.

SZABÓ G. FERENC előadásában a Csodaceruza című folyóirat és kiadó által megjelenített három gyermekkönyv komplex nyelvi elemzésére vállalkozott.

Kisebbségi helyzetben a névhasználat gyakorlata és szabályozottsága általában különös jelentőséggel bír, a nyelvpolitika engedékenyebb vagy szigorúbb volta ezen a területen a mindennapokban egyértelműen megmutatkozik, a kisebbség névválasztása, névhasználatának markánsan jelzi az adott népcsoport hagyományaihoz való ragaszkodását vagy éppen az aszimiláció mértékét. A konferencián négy névtani előadás hangzott el. MIZSER LAJOS öt kárpátaljai falu 1570. évi családneveit vizsgálja, megállapítva, hogy 155 névből (közülük 41 ma már nem él) csupán 5 volt idegen eredetű. KOVÁCS ANDRÁS az ukrainai névadás jogi háttéréről számol be, rámutatva, hogy mind a névválasztás, mind az anyakönyvezés gyakorlata nagyon vegyes, a többségi ukrán közösségbe való beilleszkedésre törekvéstől az ukránra lefordíthatatlan magyar nevek adásáig, a hajdani szovjet, a magyarországi és az ukrán anyakönyvezési gyakorlat egymás mellett éléséig széles a skála. Egy-egy kárpátaljai település (Nagydobrony és Dercen) legújabb keresztnévadásáról szól BALLA ANDREA és SEBESTYÉN ZSOLT előadása. Mindkettő a kilencvenes években végbement gyökeres változásról számolnak be, így a hagyományos névadási szokások gyengüléséről, a névdivatban az idegen, „nemzetközi” és a magyarországi hatás meghatározó voltáról, a szláv névadási gyakorlatnak, az ukrán nevek választásának mellőzéséről.

Az ismertetett írások ugyan többnyire csak ízelítőt adnak a konferencia címében megjelölt komplex kérdéskörben folyó kutatásokból, de az előadások és résztvevők száma, a már elismert, jeles kutatók mellett a pályát csak most vagy a közelmúltban kezdett fiatal nyelvész nemzedék tagjainak jelentkezése a beregszászi főiskola jelentős műhellyé alakulását bizonyítja.

FODOR KATALIN